

БІОГРАФІЧНІ НАРИСИ

УДК 316.2

Титар І. О.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ АДАМА ПШЕВОРСЬКОГО

Стаття представляє собою нарис життя та творчості американського соціолога, політолога та економіста польського походження Адама Пшеворського. Розглядаються основні роботи, які принесли цьому автору всесвітню наукову славу. Серед них: роботи з методології порівняльного дослідження, історії соціал-демократії, зв'язку між стабільністю політичних режимів та їх соціально-економічними показниками. Крім цього аналізується стиль Пшеворського, а також робляться припущення щодо причин його успіху.

Ключові слова: Адам Пшеворський, демократія.

Титар И. А.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АДАМА ПШЕВОРСКОГО

Статья представляет собой набросок жизни и творчества американского социолога, политолога и экономиста польского происхождения Адама Пшеворского. Рассматриваются основные работы, которые принесли этому автору всемирную научную славу. Среди них: работы по методологии сравнительного исследования, истории социал-демократии, связи между стабильностью политических режимов и их социально-экономическими показателями. Кроме этого анализируется стиль Пшеворского, а также делается предположение относительно причин его успеха.

Ключевые слова: Адам Пшеворский, демократия.

Titar I.

LIFE AND WORKS OF ADAM PRZEWORSKI

The article deals with life and scientific activity of Polish-born American sociologist, political scientist and economist Adam Przeworski. The main works which made this author scientifically famous worldwide are considered. Among them there are works on methodology of comparative research, history of social democracy, links between the stability of political regimes and their socio-economic performance. Przeworski's style is also analyzed and assumptions about the factors of his success are made.

Key words: Adam Przeworski, democracy.

Американський учений польського походження Адам Пшеворський – одна з найвпливовіших постатей західної соціальної науки. Більшість досліджень Пшеворського міждисциплінарні, здебільшого знаходячись на „території” між політологією, соціологією, економікою та подеколи історією. Найвідоміші роботи Пшеворського пов'язані з теорією демократії.

Проблемна ситуація:

1) Пшеворський цікавий не лише своїми працями, а й сам по собі¹. В науці так буває далеко не завжди.

2) Можливо, Пшеворський в недалекому майбутньому отримає Нобелівську премію (щоправда, як економіст, а не соціолог). Навіть, якщо цього не станеться, сам факт спе-

¹ Здатність людини бути більшим за свої навіть навидатніші творіння німецький філософ Ханна Арендт вважала унікальною людською рисою, про яку часто забувають.

куляцій на цю тему говорить про значущість та серйозні заслуги перед наукою цієї людини.

Актуальність. В минулому році Адаму Пшеворському виповнилось 70 років.

Біографія

Серед переліку видатних польських соціологів та політологів у першу чергу спадають на думку Ф. Знанецький, З. Бауман, П. Штомпка, Зб. Бжезинський, ну і, зрозуміло, А.Пшеворський. Більшість з них (якщо не всі) досягли успіху в Англії та США. Бути поляком означає багато, і це не легко зрозуміти й описати словами, навіть українцю. Проте одна з речей, які не дуже викликають сумнів, полягає у тому, що бути поляком в ХХ сторіччі означало мати досвід маргінальності та вразливості. Крім цього, бути поляком означало бути добре знайомим зі злом. З цього приводу влучно висловився польський філософ Лешек Колаковський (якого ми ще згадаємо нижче), коли написав: „Диявол є часткою нашого життєвого досвіду”.

А. Пшеворський, наскільки відомо, ніколи не підкреслював свою польськість, але ніколи цілковито від неї не відмовлявся. Ще в молодості він, схоже, без особливих вагань вибрав шлях мігранта, тобто в якомусь сенсі порвав багато ниточок, які пов'язували його з батьківщиною². Але водночас він постійно слідкував, за тим, що відбувається в Польщі, писав про неї і до неї приїжджав.

Адам Пшеворський народився в сім'ї лікарів у травні 1940 року в окупованій німцями Польщі. Він ніколи не бачив свого батька – той загинув ще до його народження. Батько був призваний до армії, попав у полон до радянських військ і загинув під час розстрілів польських офіцерів у Катині³.

Адам Пшеворський народився в сім'ї лікарів у травні 1940 року в окупованій німцями Польщі. Він ніколи не бачив свого батька – той загинув ще до його народження. Батько був призваний до армії, попав у полон до радянських військ і загинув під час розстрілів польських офіцерів у Катині³.

² В інтерв'ю Жерардо Мунку він прямо сказав: “Я ніколи не почувався комфортно в польській культурі” [див.: 1, с. 490]. Це інтерв'ю є джерелом більшості біографічної інформації, яка наведена в цій статті.

³ Здається, після загибелі президента Польщі Качинського практично всі знають, де розташована Катинь. Однак вояків польської армії розстрілювали не тільки в Росії, а й на території України, зокрема безпосередньо під Харковом (по дорозі на П'ятихатки). Таким чином, ця історія не настільки далека від нас, як може здаватись.

У 1957 році Пшеворський вступив до Варшавського університету, маючи за мету вивчати філософію. Оскільки філософські дисципліни в цьому університеті суміщені з соціологічними, Пшеворський вирішив отримати другу освіту і врешті-решт став магістром філософії та соціології. Період навчання Пшеворського в університеті прийшовся на період „десталінізації” (аналог радянської „відлиги”) і був позначений суттєвим зростанням інтелектуальної свободи. Серед викладачів Варшавського університету працювали видатні особистості. Зокрема, в той же час там працював філософ Лешек Колаковський, пізніше змушений емігрувати, автор багатьох видатних філософських робіт⁴, серед яких – „Основні течії марксизму” – найвпливовіше до цього часу на Заході дослідження марксизму як наукової парадигми та політичної програми⁵. Найбільш науково домінантними в той час течіями, були логічний позитивізм (який мав у Польщі своє міцне коріння) та марксизм. Сліди впливу цих підходів можна знайти в усій подальшій творчості Пшеворського.

У 1961 році двадцятирічному студенту Адаму Пшеворському випала нагода поїхати до Америки, щоб отримати освіту з політичної науки в Північно-Західному університеті (Northwestern University). А.Пшеворський з радістю скористався цим шансом. Пізніше він говорив, що погодився би стати навіть моряком, аби тільки виїхати з країни. Додамо, що сама така можливість існувала завдяки більшій відкритості і відносній м'якості політичного режиму в Польщі⁶. У Радянському Союзі цю ситуацію уявити майже неможливо.

У Північно-Західному університеті, на факультеті, де він почав учитись, працювали добрі вчені, представники „біхевіоралістської революції” в американській політичній науці. На жаль, за словами Пшеворського, вони були не найкращими викладачами, тому, за його власними словами, він практично не дізнався нічого корисного. Єдиним суттєвим винятком був курс з розробки дослідни-

⁴ Декілька з них перекладені українською.

⁵ З англomовним виданням цієї книги зокрема можна ознайомитись в бібліотеці Інституту ім. Ковальських Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Книга передана з власної бібліотеки Омеляна Прицака.

⁶ Більше про поїздки польських соціологів в Америку в післявоєнний період (і значенні цього для польської соціології) можна прочитати в цікавій статті А. Сулека [2].

цьких програм відомого в цій сфері класика Дональда Т. Кемпбелла.

Провівши два роки в Америці, Пшеворський повернувся до Польської народної республіки. Першою його роботою стало місце соціолога в Польській академії наук. У цей час Пшеворський писав дві дисертаційні роботи. Першу з них, з політології, – для США, другу, з соціології, – для Польщі. Як не дивно, йому вдалося захистити обидві, і при цьому зробити це в Варшаві (завдяки тому, що туди приїхали декілька професорів його американського університету). Це відбулося відповідно в 1966 і 1967 роках. Якщо абстрагуватись від біографічної канви, вищенаведений факт є показовим для всієї творчості Пшеворського – він добре демонструє характерні для нього творчу плідність та міждисциплінарність.

У 1967 році Пшеворського запросили навчатись на один семестр в Пенсильванський університет, а дещо пізніше – в Університет Вашингтона в Сейнт Луїсі. Час перебування в останньому прийшовся на 1968 рік, славетний своїми антиурядовими виступами як на Заході, так і в комуністичному світі. Як наслідок, оскільки польська влада подавила студентські мітинги у Варшаві та провела численні арешти (зокрема і серед студентів Пшеворського, багато з яких стали дисидентами), друзі порадили Адаму не повертатись назад до країни. Напевно, Пшеворський уже давно був готовий до цього рішення.

На жаль, саме в той час Пшеворський мав ще одну проблему: термін дії його візи добігав кінця, і він не міг залишитись у США. Пошуки можливостей хоч якось „зачепитись” нічого не дали. У результаті, майже випадково в кінці 1968 року він на півроку потрапив до Чилі. Цей, на перший погляд незначний, епізод мав велике значення. Досвід ближчого знайомства з країнами Латинської Америки справив далекосяжний вплив на наукові інтереси та пошуки Пшеворського, і сліди роздумів над латиноамериканською проблематикою можна знайти в більшості його робіт. Пізніше Пшеворському все-таки вдалось отримати гранти та роботу в США, і наступні декілька років він провів в Америці, Франції і знову в Чилі.

Врешті-решт, він отримав постійну роботу в США в Чиказькому університеті, де пропрацював більше двадцяти років (з 1973 по 1995 рік). Час, проведений в цьому університеті, можна охарактеризувати як період одного з найбільших творчих злетів Пшеворського. Зокрема, як ми побачимо, саме в цей період були написані одні з його найва-

жливіших і найцитованіших книг. Злету творчої активності Пшеворського в цей період сприяли як доброзичлива атмосфера його факультету, так і наявність дружнього кола наукового спілкування. Справа в тому, що в 1980-х і на початку 1990-х років Пшеворський входив до так званого гуртка „аналітичних марксистів”. Останній являв собою групу вчених⁷, які поставили собі за мету розвивати марксистські питання, виходячи за межі марксистської методології. Однією з основних завдань було намагання верифікувати положення марксизму за допомогою сучасних наукових методів. Таке спілкування, крім того, що приносило Пшеворському психологічне задоволення, мало важливий стимулюючий ефект: деякі роботи були написані як спільні пошуки або відповіді на роботи інших членів групи; крім того, відомо, що завдяки групі та діалогу завжди легше отримувати нову інформацію та розвивати власні ідеї.

На початку 1990-х років Пшеворський вийшов з названої вище групи, оскільки розчарувався в марксизмі, прийшовши до висновку, що з нього практично не можна вже видавити нічого „наукового”. Після Чикаго Адам Пшеворський переїхав до Нью Йорка і до теперішнього часу працює в університеті цього міста (New York University).

Основні роботи

Зрештою Пшеворський прославився не поворотами своєї долі, а відкриттями та науковими пошуками. Пшеворський є автором і співавтором (останнє для нього дуже характерно) принаймні тринадцяти книг, а також численних статей (серед яких значна доля науково-публіцистичних статей та інтерв'ю).

Перші роботи Пшеворського були написані польською мовою і були присвячені місцевій політиці⁸. Деякі з них мали певний успіх і зокрема передруковувалися. Наступними стали дві дисертаційні роботи, які вже згадувалися в розділі „Біографія”.

На світовому рівні першою прізвище Пшеворського прославила книга „Логіка порівняльного соціального дослідження” („Logic of Comparative Social Inquiry”) (1970), написана разом з Генрі Теуне [4]. Ця праця являє собою спробу двох на той момент малознаних учених підсумувати деякі методологічні аспекти порівняльного аналізу

⁷ Крім Пшеворського, вона складалася з Джона Роймера (John Roemer), Джері Коена (Gerry Cohen), Йона Елстера (Jon Elster) та інших.

⁸ Детальний перелік робіт Пшеворського станом на 2007 рік можна знайти тут: [3].

в соціальних науках. Як з'ясувалося, попри зростаючу популярність порівняльного методу, його методологічні проблеми не стали предметом відкритої рефлексії, тому він фактично використовувався „наосліп”. Пшеворський та Теуне спробували навести в цьому питанні хоча б якийсь порядок, і з'ясували, що багато вчених цього вже давно очікували. Як наслідок, після появи вищезгаданої роботи, посилятися на неї при розгляді порівняльної методології стало правилом доброго тону, а розрізнення двох стратегій порівняльного аналізу – методу „найбільш подібних систем” і методу „найбільш відмінних систем” – перетворилося на базову істину, хоча вперше в соціальних науках воно було введено фактично Пшеворським та Теуне. Крім цього, названа книга – одна з перших робіт, яка привертає увагу до проблеми нееквівалентності досліджуваних феноменів у різних соціальних середовищах, наприклад, країнах з різною культурою або соціальною структурою. Висловлені Пшеворським та Теуне в зв'язку з цим застереження на сьогодні також перетворилися на загальноновизнані істини. Звичайно, пізніші роботи (наприклад, роботи Чарльза Рейджи-на [5]) пішли у питаннях розвитку порівняльної методології набагато далі, однак класичний статус „Логіки порівняльного соціального дослідження” це не підірвало.

У другій половині 1980-х років під впливом згаданого вище „аналітичного марксизму” Пшеворський написав дві книги (і чимало статей), присвячених соціалізму та соціал-демократії. Перша книга – „Капіталізм і соціальна демократія” (1985) [6], друга – „Паперове каміння: історія електорального соціалізму” (1986), створена у співавторстві з Джоном Спрагом [7]. Обидві праці були історичні за методом. Ці книги були суб'єктивно дуже важливими для Пшеворського, заінтригованого долею соціалізму на Заході. Зокрема, Пшеворського цікавила дилема, чому відбувся непрогнозований класичним марксизмом перехід від революційної соціалістичної стратегії до реформістської соціал-демократичної (іншими словами – чому робітники вирішили не повставати й робити революцію, а голосувати на „буржуазних” виборах). Одна з ключових відповідей – виникнення класового компромісу і привабливість капіталізму з точки зору забезпечення добробуту. Зазначимо, що популярність цих книг серед ширшої наукової аудиторії була помірною.

Найбільший успіх серед робіт Пшеворського здобула книга „Демократія і ринок:

Політичні та економічні реформи у Східній Європі та Латинській Америці” (1991) [8].⁹ Наскільки відомо, це найцитованіша робота даного автора і одна з найвпливовіших книг західної соціальної науки першої половини 1990-х років. Зокрема, це одна з базових робіт в області теорії демократії – сфері, де новим публікаціям отримати статус класичних дуже важко.

Центральна тема роботи – можливість переходу до демократії та ринкової економіки в країнах Східної Європи, враховуючи досвід Латинської Америки. Умовно книга поділена на дві частини (кожна з двох глав), присвячені двом великим частинам загального питання – переходам до демократії та ринковим реформам. Передусе розгляду цих питань „артпідготовка” у вигляді дуже неортодоксального теоретичного аналізу того, що таке демократія, а також капіталізм із соціалізмом. Звичайно, книга могла б розраховувати на чималий успіх уже внаслідок актуальності обраних тем (особливо на початку 1990-х років), але насправді причини її величезної популярності набагато серйозніші. Одна з основних причин полягає у тому, що „Демократія і ринок” насичена евристичними моделями. Це дуже сильна сторона цієї книги. Наприклад, у першій главі Пшеворський аналізує різні точки зору на демократію і доходить висновку, що демократію в багатьох аспектах можна розглядати як невизначеність результату гри політичних сил. У демократії „правила гри” (процедури) відомі, але результат ніколи не можна цілком передбачити. Натомість, у недемократичному режимі „правила гри” можуть мінятися довільно, але результат дуже прогнозований – правляча група продовжує зберігати владу. Там же Пшеворський пропонує розглядати стабільність демократії як рівновагу – це теж надзвичайно евристична модель.¹⁰ У другій главі Пшеворський представляє тепер уже класичну модель переходу від недемократичного режиму до демократії, яка використовує розрізнення фаз лібералізації та демократизації, а також аналіз взаємодії представників „твердої” і „м'якої” ліній у владній та

⁹ Перекладена більш, ніж десятьма мовами, зокрема російською – повністю [9], українською – фрагмент Глави 2 [10].

¹⁰ Пізніше Пшеворський розвинув цю ідею в статті «Демократія як рівновага» [11], крім цього, її підхопили й інші автори. Загалом же ідея рівноваги в соціальних науках виникла завдяки Вільфредо Парето.

опозиційній елітах¹¹. Нарешті, в четвертій главі автор представляє модель соціально-політичної підтримки ринкових реформ – модель, яка цілком актуальна і зараз (особливо для тих, хто займається соціальною експертизою). Пшеворський показує, як можна приблизно визначити „ціну реформ”, а також яким чином ця ціна по-різному впливає на різні соціальні групи.

Ще однією причиною успіху „Демократії і ринку” є те, що книга (особливо її перша глава) насичена визначеннями, які стали спочатку новим словом, а пізніше і класикою в дослідженнях демократії. Зокрема, це вже згадана дефініція демократії як невизначеності або демократії як „системи, при якій партії програють вибори”. Важливо відзначити ще одну річ. Попри те, що книга базується на розгляді багатьох теорій, справжнім її фундаментом, якому вона зобов’язана своїм успіхом, є теорія ігор. Саме застосуванням цієї теорії книга зобов’язана і успіхом своїх моделей, і своїх визначень. До речі, дещо відволікаючись від теми, зазначимо, що Пшеворський рекомендує всім своїм студентам обов’язково прослухати курс з теорії ігор, оскільки сучасна політична аналітика без володіння цим інструментарієм, на його думку, вже практично неможлива.

Важливий напрямок робіт Пшеворського, особливо в останні півтора десятиліття, складало дослідження зв’язку демократії з економічним розвитком (власне саме за досягнення в цій сфері його й можуть нагородити Нобелівською премією). Етапами на цьому шляху були стаття „Модернізація: теорії та факти” (1997), написана разом з Фернандо Лімонжі [12], а також книга „Демократія та розвиток: політичні інститути та добробут у світі, 1950-1990” (2000), співавторами якої були Майкл Альварез, Хосе Антоніо Чеїбаб, а також Фернандо Лімонжі [13]. Основними інструментами досліджень, які лягли в основу названих праць, були статистичні методи.

Фактично обидві роботи перевіряють а) висновки класиків модернізаційної парадигми – Сеймура Мартіна Ліпсета та Семюеля Хантінгтона – щодо впливу соціально-економічного розвитку на виникнення або

стабільність демократії¹², а також б) поширені погляди на сприятливість або несприятливість різних політичних режимів для економічного розвитку. Стаття „Модернізація: теорії та факти” розвінчує висновок Ліпсета про сприятливість високого рівня соціально-економічного розвитку для виникнення демократії¹³. Водночас, на базі аналізу статистичного матеріалу, в ній робиться висновок про негативний вплив падіння економічного рівня країни на демократичну стабільність¹⁴. „Демократія і розвиток”, в порівнянні зі статтею, досліджує близьке коло питань, але дещо ширше та глибше

„Модернізація ..” та „Демократія і розвиток” викликали чималу реакцію, але багато в чому суперечливу. Частина вчених оцінила кропітку працю зі збору статистичної бази даних (те, що зараз називають data mining), на основі якої були зроблені висновки. Частина поставила під сумнів коректність деяких процедур (і, відповідно, висновків). Інші мали враження, що з точки зору методології, а також з точки зору багатьох висновків названі роботи були майже протилежністю книги „Демократія та ринок” (з якою їх вимушено порівнювали).

У результаті такої зацікавленості економікою А.Пшеворський написав підручник з цієї тематики – „Держави та ринки: посібник з політичної економії” (2003) [14]. Це дуже нетрадиційна і цікава книга, але, на жаль, складна для читачів-політологів. Остання на сьогоднішній день книга Пшеворського – „Демократія та межі самоврядування” (2010), яка повертається до питань обґрунтування демократії в філософії Нового часу і розглядає, наскільки воно є виправданим [15].

Стиль

Про стиль робіт Адама Пшеворського варто писати, оскільки він індивідуальний і

¹¹ Хоча ця модель відома як модель Г. О’Доннелла-Ф. Шміттєра, Пшеворський був тим, хто у 1980-ті вплинув на її розробку, до того ж в пострадянських країнах вона широко відома саме в його формулюванні.

¹² Ліпсет відомий висновком щодо позитивного впливу високого рівня соціально-економічного розвитку на встановлення в країні демократії. Хантінгтон стверджував, що швидкий економічний розвиток навпаки може бути дестабілізуючою силою для політичних режимів і веде до падіння демократії.

¹³ Пшеворський та Лімонжі лише знайшли підтвердження того, що демократія, встановившись, вірогідніше збережеться в багатшій країні.

¹⁴ В той же час, на думку авторів, не підтвердилась гіпотеза С.Хантінгтона: економічне зростання не впливає негативно на стабільність як демократичних, так і недемократичних режимів (навпаки – впливає позитивно).

неповторний, здатний привертати увагу сам по собі.

Для Пшеворського дуже характерна чітка постановка питань. Крім цього, для нього характерне намагання знайти, наскільки він це бачить, чіткі відповіді. Це добре в двох аспектах. По-перше, чіткість, послідовність та прозорість – це ідеали, до яких тягнеться більшість науковців. Така зразковість робіт Пшеворського приводить до того, що в американських університетах вони нерідко використовуються в ролі підручників або важливих навчальних робіт. По-друге, стиль Пшеворського робить читання його робіт надзвичайно приємним і виокремлює їх серед інших. Але водночас роботи Пшеворського не прості в багатьох аспектах. Його намагання дійти до суті часом вимагають від читачів зосередженості і розумової напруги. Як і будь-які хороші роботи, праці Пшеворського необхідно перечитувати, оскільки повертаючись до начебто вже добре зрозумілого тексту, бачиш в ньому нові пласти. Крім цього, він використовує математичні формули, статистичні методи та різноманітні графіки – спочатку це робить розуміння робіт складним, але потім – простішим.

Ще одна риса, характерна для Пшеворського, – повернення до деяких базових питань, які його цікавлять. Це згадані вище порівняльний аналіз, зміни та виживання демократичних режимів, економічне зростання¹⁵. Інша риса, парадоксально властива Пшеворському, – постійні зміни тем і методів досліджень. Перефразовуючи Ханну Арендт, можна сказати, що Пшеворський був їм і вірний, і невірний, але обома почуттями керувала його любов до істини.

Стиль робіт Пшеворського іронічний і навіть інколи здається цинічним. Він відверто (або як він сам сказав би - *прямо*) пише про не дуже приємні речі (наприклад, диктаторські режими або недоліки демократій), але не намагається їх морально „викривати”, тобто засуджувати в душі того, що вони для нього апріорі „недобрі”.

Замість висновків

Безперечно, Пшеворський – видатний науковець і одна з найяскравіших фігур соціальних наук останньої третини ХХ сторіччя. Його роботи залишили глибокий відбиток на науковій методології у сфері порівняльних досліджень, теорії демократії, а також

¹⁵ В інтерв'ю Ж. Мунку сам А.Пшеворський назвав дещо інший список: демократія, розвиток, розподіл доходів.

дослідженнях модернізації та соціально-економічного розвитку. Впливи його робіт настільки широкі, що дуже часто ми їх просто не усвідомлюємо, особливо враховуючи те, що багато з них залишаються відокремленими від нас мовним бар'єром.

Чим пояснюється секрет значного успіху праць А.Пшеворського (особливо якщо врахувати емігрантське походження та ліві політичні погляди цього автора)? Скоріше за все, справа в тому, що для робіт А. Пшеворського характерний незаанга-жований аналіз важливих, хоча й часто добре відомих проблем. Розглядаючи їх під новими кутами зору, начебто щодо них не було десятиліть або й століть дискусій, Пшеворський намагається перевірити старі висновки (в різних співвідношеннях покриті бронзою та пилом) за допомогою нових даних та методів¹⁶. А те, що якимось темам, методам та висновкам він при цьому залишається вірним, а якимось ні, – не так уже й важливо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Munck G . Adam Przeworski: Capitalism, Democracy, and Science / Munck Gerardo L. and Richard Snyder // *Passion, Craft, and Method in Comparative Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007. – P. 456-503.
2. Sulek A . „To America!”: Polish Sociologists in the United States after 1956 and the Development of Empirical Sociology in Poland” // *East European Politics and Societies*. – 2010. – Vol. 24. – No. 3 (Summer). – P. 327-352.
3. Curriculum Vitae Adam Przeworski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.as.nyu.edu/object/AdamPrzeworski>
4. Przeworski A. *The Logic of Comparative Social Inquiry* / Adam Przeworski and Teune Henry. – New York: Wiley-Interscience, 1970. – 153 p.
5. Ragin C. *The Comparative Method: Moving beyond Qualitative and Quantitative Strategies* / C. C. Ragin. – Berkeley: University of California Press, 1987. – 218p.

¹⁶ Парадоксально або ні, але продовжувати цю лінію – означає скептично ставитись і перевіряти самого Пшеворського. Найяскравішим прикладом такого підходу є робота Захарії Елкінса [16], в якій він перевіряє висновки Пшеворського щодо переваг дихотомічного підходу до режимів (демократичні/недемократичні) у порівнянні зі шкальним. На широкому матеріалі з застосуванням статистичних методів Елкінс показує, що Пшеворський не правий.

6. Przeworski A. Capitalism and Social Democracy / Adam Przeworski. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 280 p.
7. Przeworski A. Paper Stones. A History of Electoral Socialism / A. Przeworski and John Sprague. – Chicago: University of Chicago Press, 1986. – 230 p.
8. Przeworski A. Democracy and the Market; Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America / Adam Przeworski. – New York: Cambridge University Press, 1991. – 228 p.
9. Пшеворський А. Демократія і ринок. Політичні та економічні реформи в Східній Європі та Латинській Америці; [пер с англ. Під ред. Проф. Бажанова В. А.] – М.: „Російська політична енциклопедія” (РОССПЭН), 1999. – 320 с.
10. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація // Демократія: Антологія ; [упоряд. О. Проценко]. – К.: „Смолооскп”, 2005. – С. 605 - 648.
11. Przeworski A. „Democracy as an equilibrium” / Adam Przeworski. – Public Choice. – 2005. – Vol. 123. – No. 3/4 (January). – P. 253-273.
12. Przeworski A. Modernization: Theories and Facts / Adam Przeworski and Fernando Limongi. – World Politics. – 1997. – Vol. 49. – P. 155-183.
13. Przeworski A. Democracy and Development; Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990 / Adam Przeworski. – New York: Cambridge University Press, 2000. – 336 p.
14. Przeworski A. States and Markets; A Primer in Political Economy / Adam Przeworski. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 236 p.
15. Przeworski A. Democracy and the Limits of Self-Government / Adam Przeworski. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 216 p.
16. Elkins Z. Gradations of Democracy? Empirical Tests of Alternative Conceptualizations / Zachary Elkins. – American Journal of Political Science. – 2000. – Vol. 44. – No. 2. (April). – P. 293-300.